

Олена Ільїна

викладач кафедри педагогіки, психології та менеджменту

Комунального закладу

«Харківська гуманітарно-педагогічна академія»

Харківської обласної ради, м. Харків, Україна

e-mail: ilinahelen@ukr.net

СКЛАДОВІ ПОНЯТТЯ ГЕНДЕРНА КУЛЬТУРА:

ГЕНДЕР ТА КУЛЬТУРА

У статті розглянуто суть поняття «гендерна культура». Окрема увага приділяється узагальненню інформації таких понять як «гендер» та «культура» в цілому. У статті обґрунтовано найбільш поширені версії походження терміна «гендер». Проаналізовано гендерні дослідження в психології. Зокрема гендерна психологія охоплює 5 напрямів досліджень. Виокремлено що культура надзвичайно різноманітна і виконує в житті суспільства й людини низку функцій. Автор констатує тлумачення поняття «гендерна культура», наголошуючи що вона є багатогранною, оскільки містить складний понятійний апарат і об'єднує наукові дослідження щодо проблеми вивчення в історичному, соціологічному, психологічному, педагогічному та інших аспектах.

Ключові слова: гендер, культура, гендерна культура

Кінець минулого століття був відзначений становленням гендерних теорій і переходом гендерних досліджень на новий рівень, на якому відбувається теоретичне осмислення «гендерного» матеріалу та формулювання гендерних теорій. На формування гендерного аналізу вплинули майже всі великі напрями і течії в філософії, соціології, психології та педагогіці. Гендерний підхід до глобального аналізу соціокультурних відносин став актуальним з кінця минулого сторіччя.

Нині у педагогічній теорії та практиці спостерігається посилення інтересу до проблеми цінностей і ціннісних орієнтацій у контексті гендерної культури. Ця проблема досліджується представниками різних наук, у тому числі філософами, психологами, педагогами, соціологами, правознавцями та ін. Передусім це пов'язано із значними якісними змінами в житті сучасного суспільства і потребою в новій ціннісно зорієнтованій свідомості, що відповідає реаліям сьогодення.

Розглядаючи сутність гендерної культури, нам необхідно з'ясувати складову таких понять як «гендер» та «культура» в цілому.

Термін «гендер» почали застосовувати для опису всіх перетворень у суспільстві та державі, оскільки саме на них впливають особистості чоловіка й жінки та їхні відносини. Сфера застосування терміну дуже різноманітна – соціальні науки, передусім, соціологія, психологія, філософія. Сам термін використовується для опису відмінностей між чоловічою і жіночою поведінкою, що базуються на соціальних передумовах. У цей же час розмежовуються поняття «стать» і «гендер» що вивело на новий рівень теоретичне осмислення соціальних процесів. На початку 80 -х років ХХ століття виникають гендерні дослідження у якості нової та відокремленої галузі гуманітарного знання, результатом яких є обґрунтування гендерної теорії як системи наукових поглядів на статус чоловіків і жінок у суспільстві, їх соціально-рольові характеристики та особливості [5, 14].

Поняття «гендер» у активний вжиток прийшло лише в 1960-х роках. Зокрема, виділяють дві найбільш поширені версії *походження терміна «гендер»*:

- дослідник Дж. Мані у 1955 році вжив його у Британському журналі із медичної сексології (British Journal of Medical Sexology);
- більш популярна версія: психоаналітик Р.Столлер у 1968 році опублікував статтю, у назві якої вжив слово «гендер»: «Sex and Gender: on the Development of Masculinity and Femininity» [10, 136] .

Відмінності між чоловіками і жінками завжди цікавили мислителів. Одними з перших звернулися до цього питання давні греки, передусім Платон (427—347 до н. е.) і Арістотель (384—322 до н. е.), які дотримувалися протилежних поглядів на сутність чоловічого і жіночого. Платон, якого вважають автором поняття «андрогін», що означає поєднання однаково сильно виражених фемінних та маскулінних рис в одній особистості, проповідував ідею рівноправності статей. Арістотель, ототожнюючи відносини між чоловіком і жінкою з відносинами пана та раба, співвідносив жіноче начало з пасивною, покірною матерією, чоловіче — з активною, панівною формою

взаємодії. Нерівність статей він вважав природною, біологічно зумовленою, як і відмінності поведінки чоловіків та жінок.

У середньовічну добу основними ознаками понять «чоловік» і «жінка» вважали соціальний статус, соціокультурні ролі, а не анатоμο-фізіологічні особливості. В основі цієї системи поглядів на відмінності між статями були релігійні уявлення про тлінність і нестабільність усього тілесного, а також запропонована античним медиком Галеном (130—210 до н. е.) теорія, що проголошувала одностатеву модель людини. Згідно з нею жіночий організм розглядали як недосконалий чоловічий.

З розвитком природничих наук одностатева модель людини поступилася в епоху Відродження місцем двостатевій, за якою психологічні та соціальні відмінності між статями пояснювалися специфікою анатомічної будови чоловічого і жіночого організмів.

Біологічну зумовленість відмінностей між чоловіками і жінками вважали незаперечною до кінця XIX ст. Цієї позиції дотримувалися, наприклад, французький мислитель Жан-Жак Руссо (1712—1778), німецькі філософи Імануїл Кант (1724—1804), Артур Шопенгауер (1788—1860) та ін.

Актуалізація категорії «гендер» у вітчизняному педагогічному дискурсі має низку специфічних особливостей, оскільки до її появи всі аспекти освіти й виховання, які були пов'язані зі статевою приналежністю особистості, розглядались у термінах «статева освіта», «статеве виховання». Коли ж вчені намагалися зробити акцент на соціальному аспекті статі, то вживали терміни «соціостатевий» та «статєво-рольовий». Використовували ці терміни як рівнозначні багато вітчизняних педагогів XX століття, підкреслюючи тим самим взаємодію природного й соціального в становленні жіночності й мужності, необхідність врахування факторів соціального оточення, впливу батьків, однолітків, значимих дорослих, спеціально організованої просвіти для дівчат і хлопців [9, 17–48].

Гендерні дослідження в психології розвивались не так інтенсивно, як в інших гуманітарних дисциплінах.

Гендерна психологія (грец. *psyche* – душа і *logos* – учення) – галузь психологічного знання, яка вивчає набуті в процесі соціалізації характеристики гендерної ідентичності, що детермінують соціальну поведінку людей залежно від їх статевої належності [8].

На сучасному етапі гендерна психологія охоплює такі напрями досліджень:

а) психологія гендерних відмінностей, що спрямована не так на пізнання відмінностей у психологічних характеристиках та особливостях поведінки чоловіків і жінок, як на їх роль в індивідуальному життєвому шляху, самореалізації чоловіків і жінок. Не байдужа вона і до чинників психологічної подібності;

б) соціально-психологічні основи гендерної ідентичності, зокрема проблеми особистісної ідентичності, психологічні теорії гендерної диференціації, етапи формування та види гендерної ідентичності, а також прикладні аспекти (зв'язок жіночої та чоловічої сексуальності з гендерною ідентичністю, інверсія статевих орієнтацій та ін.);

в) гендерна соціалізація, у полі зору якої перебувають основні етапи, механізми та агенти гендерної соціалізації, роль батьків у вихованні дітей, сімейні та позасімейні джерела гендернорольової соціалізації, гендерні аспекти впливу ЗМІ на формування особистості;

г) гендерні ролі та характеристики особистості, вивчення яких пов'язане з аналізом соціально-психологічних особливостей, норм традиційних (жіночих та чоловічих) гендерних ролей, а також гіперрольової гендерної поведінки, сексизму та його варіацій (гетеросексизму, мовного сексизму), форм дискримінації чоловіків і жінок;

г) прикладні аспекти гендерної психології, зосереджені на практичному застосуванні знань із гендерної психології в різних галузях психологічної науки: віковій психології, психології професійного розвитку, організаційній та економічній психології, політичній психології, психології спорту та ін. [8].

У даний час гендер, який часто називають соціальною статтю, на відміну від біологічного, розглядається як один з базових вимірів соціальної структури суспільства поряд з класовою приналежністю, віком та іншими характеристиками, які організують соціальну систему. «Гендер» – це соціальна роль і статус, які визначають індивідуальні можливості в освіті, професійній діяльності, доступі до влади, сексуальності, сімейної ролі і репродуктивній поведінці. Соціальні статуси діють в рамках культурного простору даного суспільства. Це означає, що гендеру відповідає гендерна культура. Саме тому сучасні вчені говорять про гендер, підкреслюючи вживанням множинної форми той факт, що ця категорія історично і культурно змінюється. Те, що вкладається в зміст виразу «бути жінкою» або «бути чоловіком», змінюється від покоління до покоління, по-різному для різних расових, етнічних, релігійних груп так само, як і для різних соціальних верств.

У ході аналізу літературних джерел ми з'ясували сутність поняття «гендер», що тлумачиться як соціально-рольовий статус жінок і чоловіків; система цінностей, норм і характеристик чоловічої і жіночої поведінки, стилю життя та способу мислення, ролей і відносин між статями, набутих ними в процесі соціалізації, що визначається їх соціальним, політичним, економічним і культурним буттям, розбудована суспільством і підтримана соціальними інститутами.

З метою визначення суті «гендерної культури» звернемось до вивчення суті другої складової поняття – культури. Існує багато визначень «культура», що охоплюють різноманітні аспекти досліджуваного феномена. Зупинимось лише на принципово важливих для нашої наукової розвідки.

Феномен культури досліджували у різних його аспектах:

- культура на ранніх етапах розвитку та антична культура;
- культура в епоху середньовіччя та Відродження;
- культура XVII-XX століття;
- культура в педагогічному трактуванні.

Аналіз розвитку поняття «культура» досить повно представлений в сучасній культурології. З великою часткою визначеності встановлена її залежність не тільки від розуміння теоретико-пізнавальних і методологічних причин її еволюції, а й від соціального і професійного світогляду вчених.

Проблемі визначення поняття «культура» в сучасній культурології була спеціально присвячена книга А. Крьобера і К. Клакхона «Культура, критичний огляд визначень» (1952). У ній автори привели близько 150 визначень культури [4, 9].

Культура характеризується змістом суспільно-історичного процесу, що впливає на формування людини як творчої, активної особи; сукупністю матеріальних і духовних цінностей, створених і розвинених людством в ході його історії. Реальне буття культури у неповторно індивідуальних творчих здібностях людей, що формуються і проявляються в безпосередньому і діяльному їхньому спілкуванні, утілюються в способах, засобах, знаряддях і продуктах їхньої діяльності [3, 121].

В якості базового визначення культури ми дотримуємося дефініції І.Ф. Ісаєва, який розглядає культуру як: 1) сукупність матеріальних і духовних цінностей; 2) специфічний спосіб людської діяльності; 3) процес творчої самореалізації сутнісних сил особистості [2, 7]. Культура – це багатоаспектне явище, що вбирає в себе культуру як суспільства в цілому, так і окремої особистості. Широкого вжитку отримала тематична класифікація визначень даного терміну. До найбільш поширених підходів до розуміння культури можна віднести: описовий, ціннісний (аксіологічний) (А.Г. Асмолов, Ю.І. Єфімов, І.І. Громов), діяльнісний (Б. Малиновський, В.Є. Давидович, Ю.А. Жданов), семіотичний підхід (Л.С. Виготський, М.М. Бахтін), функціональний (А.І. Арнольдов, Е.М. Бабосов, І.Ф. Ісаєв, Е.В. Соколов), герменевтичний (Ю.М. Лотман), нормативний (В.Н. Сагатовський, Ю.М. Лотман, Б.А. Успенський), міжнаціональної комунікації (Д.Ш. Турсунов, Ш.А. Магомедов), духовний (Е.И. Артамонова, Н.Є. Щуркова, Є.Г. Сіляева), діалогічний (В. Біблер, С.С. Аверинцев, Б.А. Успенський), професійний

(А.В. Барабанщиків, І.В. Буян, І.Ф. Ісаєв, І.І. Модель), особистісно-творчий (В.С. Біблер, Л.Н. Коган, В.М. Межуєв, В.А. Сластьонін), інформаційний (Ю.М. Лотман), технологічний (М.М. Левіна, Н.Г. Руденко), типологічний (М. Мамардашвілі, С.С. Аверинцев), гендерний (І.С. Кон, В.А. Суковата, Е.Н. Каменська, Л.Д. Штилева).

Усе вищезазначене дає підстави стверджувати, що культура надзвичайно різноманітна і виконує в житті суспільства й людини низку функцій:

- людинотворчу (гуманістичну) функцію, пов'язану з формуванням самої людини, її духовності;
- інформаційну, яка спрямована на трансляцію (передачу) соціального досвіду від старших поколінь молодшим, що забезпечує історичну спадкоємність поколінь у розвитку культури;
- пізнавальну (гносеологічну), яка забезпечує накопичення досвіду й знань, що зумовлює можливість їхнього пізнання і освоєння на цій основі світу культури;
- регулятивну (нормативну), підтримуючись мораллю і правом, що задає установки, норми й правила поведінки;
- семіотичну (знакову), що забезпечує за допомогою засвоєння специфічних мов культури (музика, живопис та ін.) можливість не тільки оволодіння знаковою системою тієї або тієї культури, але і її розуміння, а також вільно жити в ній;
- ціннісну (аксіологічну), спрямовану на формування в людини цілком певних ціннісних потреб і орієнтацій.

Оскільки, гендерна культура є складовою загальної культури, то вона також є цілісною системою, що має певну структуру й відповідні функції; є наявною в усіх аспектах людського життя й використовується суспільством для закріплення, збереження й передачі надбань накопиченого соціального (гендерного) досвіду, що є *другою особливістю* досліджуваного поняття.

Гендерна культура є однією з ключових категорій гендерних і культурних досліджень, філософським, соціальним, педагогічним, психологічним аспектам

якої присвячені праці Р. Айслер, М. Гімбутас, Г. Зіммеля, М. Мід, Р. Айвазової, Т. Вороніної, І. Клименкової, С. Матюшкової; В. Агеєвої, О. Андрієнко, Т. Говорун, Н. Грицяк, О. Кікінежді, О. Кізь, О. Кісь, Л. Кобилянської, Н. Маркової, Т. Мельник, В. Москаленко, Ю. Стребкової, П. Терзі та ін. Сьогодні не існує єдиного визначення цього поняття.

Беручи до уваги той факт, що культура завжди існує в неоднорідному гендерному суспільстві, можна стверджувати, що підсистеми чоловічої та жіночої субкультур є компонентами культури як системи, що розвивається [2, 22].

Гендерна культура, як похідна від культури взагалі, виявляє яким чином культурна традиція відбивається в специфічній галузі взаємодії статей. У культурі інтегруються матеріальні й духовні цінності, які зберігаються, нарощуються в процесі їхнього засвоєння і передаються майбутнім поколінням. Основною функцією культури є процес продукування цінностей. Тому гендерна культура розглядається як система відносин і одночасно процес виробництва й відтворення складових її елементів у ряді поколінь, які змінюють одне одного. Спільними у трактуваннях феномена «гендерна культура» є динаміка, постійний розвиток та збагачення історією змісту і форм, це явище, що чутливо реагує на зміни в реаліях навколишнього світу.

Гендерна культура є важливою сферою життя суспільства. Вона охоплює систему виховання, освіти, духовної творчості, а також установи й організації, що забезпечують її розвиток та функціонування. Кожна епоха наповнює гендерну культуру новим змістом, що відповідає потребам та завданням суспільства.

Саме тлумачення поняття «гендерна культура» також не є однозначним. В одному трактуванні «гендерна культура» – це сукупність суспільних цінностей, які склалися в тому чи іншому суспільстві, відшліфовувалися в перебігу його історії, і їй повинен відповідати кожен індивід, дотримуючись норм і щодо чоловіка, і щодо жінки [1, 8].

Інше трактування даного поняття має такий вигляд: «гендерна культура» – сукупність статево-рольових цінностей у суспільних сферах буття та відповідних до них потреб, інтересів і форм діяльності, зумовлених суспільним устроєм та пов’язаними з ним інституціями [10].

Отже, враховуючи здійснений аналіз сутності гендерної культури та об’єднавши вищезазначені поняття, досліджуваний феномен ми вважаємо можливим дати наступне робоче визначення «гендерна культура» – це результат гендерного виховання та самовиховання, система поглядів заснованих на психологічних особливостях поведінки чоловіка та жінки, що виражається у свідомій гармонізації обох статей в соціальному житті, культивують соціальну егалітарну поведінку щодо взаємостосунків.

Список використаних джерел

1. Гендерні аспекти державної служби: [монографія] / М. Пірен, Н. Грицяк, Т. Василевська, О. Іваницька // [за заг. ред. Б. Кравченка]. – К. : Основи, 2002. – 456 с., 8
2. Исаев И.Ф. Профессионально-педагогическая культура преподавателя: Учебное пособие для вузов. Изд. 2-е, стереотип. - М.: Издательский центр «Академия», 2004. — 208 с., с. 7
3. Краткий педагогический словарь пропагандиста / под. ред. М.И. Кондакова, А.С. Вишнякова; сост. : М.Н. Колмакова, В.С. Суров. – 2-е изд., доп. и дораб. – М. : Политиздат, 1988. – 367с. с. 121
4. Культурологія: теорія та історія культури. Навч. посіб. Видання 2-ге, перероб. та доп. / За ред. І.І. Тюрменко. – Київ: Центр навчальної літератури, 2005. – 368 с., с. 9
5. Семиколенова О. «Ми – різні, ми – рівні». Основи культури гендерної рівності : навч. посіб. для учнів 9–11 класів загальноосвітніх навчальних закладів / [за ред. О. Семиколенової ; 2-ге вид., виправлене]. – К. : Ніка-Центр, 2010. – 176 с.
6. Словарь гендерных терминов [Электронный ресурс] / [под ред. А. А. Денисовой]. – М. : Информация – XXI век, 2002. – 256 с. – Режим доступа: <http://www.owl.ru/gender/010.htm>, с. 14
7. Сім'я та гендерна рівність [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.gender.kiev.ua/vocab.htm>]
8. Ткалич М.Г. Гендерна психологія: навчальний посібник. – «Академвидав», 2011. – 248 с.
9. Ярская-Смирнова Е. Возникновение и развитие гендерных исследований в США и Западной Европе / Е. Ярская-Смирнова // Введение в гендерные исследования : учебное пособие. – Х. : ХЦГИ, 2001; СПб. : Алетейя, 2001. – Ч. 1– С. 17–48.
10. The global gender gap report 2006 / Edited by R. Hausmann, L. D. Tyson, S Zahidi. – Switzerland : World Economic Forum, 2006. – 146 p., с. 136

References

1. M. Piren, N. Hrytsiak, T. Vasilevskaya, O. Ivanitsky. Piren, N. Hrytsiak, T. Vasilevskaya, O. Ivanitskaya (2002). Henderni aspekty derzhavnoyi sluzhby: [monohrafiya] [Gender aspects of civil service: [monograph]] [in Ukraine].
2. Isaev I.F. (2004) Professional'no-pedagogicheskaya kul'tura prepodavatelya [Professional-pedagogical culture of the teacher]. Moscow: The publishing center "Academy" [in Russian].

3. M.I. Kondakova, A.S. Vishnyakova (1988). *Kratkiy pedagogicheskiy slovar' propagandista* [A brief pedagogical dictionary of the propagandist] Moscow: Politizdat, 121 [in Russian].
4. I.I. Tjurmenko (2005). *Kulturolohiya: teoriya ta istoriya kultury* [Culturology: Theory and History of Culture]. Kyiv: Center for Educational Literature 368 [in Ukraine].
5. Semikolienova O. (2010). «My – rizni, my – rivni». *Osnovy kul'tury hendernoyi rivnosti* ["We are different, we are - equal". Fundamentals of culture of gender equality]. K.: Nika-Center 176 [in Ukraine].
6. A.A. Denisova (2002)/ *Slovar' gendernykh terminov* [Glossary of gender terms] Access mode: <http://www.owl.ru/gender/010.htm>. [in Russian].
7. *Simya ta henderna rivnist.* [Family and gender equality]. <http://www.gender.kiev.ua/vocab.htm>
8. Tkalyz M.G. (2011). *Henderna psykholohiya: navchalnyy posibnyk* [Gender Psychology: Textbook]. Akademvydav 248 [in Ukraine].
9. Yarskaya-Smirnova E. (2001). *Vozniknoveniye i razvitiye gendernykh issledovaniy v SSHA i Zapadnoy Yevrope* [The emergence and development of gender studies in the US and Western Europe] St. Petersburg. : Aleteyya [in Ukraine].
10. *The global gender gap report 2006* / Edited by R. Hausmann, L. D. Tyson, S Zahidi. – Switzerland : World Economic Forum, 2006. – 146 p., c. 136

Ильина Е.А. Составляющие понятия гендерной культуры: гендер и культура.

В статье рассмотрены суть понятия «гендерная культура». Особое внимание уделяется обобщению информации таких понятий как «гендер» и «культура» в целом. В статье обоснована наиболее распространенные версии происхождения термина «гендер». Проанализированы гендерные исследования в психологии. В частности гендерная психология охватывает 5 направлений исследований. Выделены что культура разнообразна и выполняет в жизни общества и человека ряд функций. Автор констатирует толкование понятия «гендерная культура», подчеркивая что она многогранна, поскольку содержит сложный понятийный аппарат и объединяет научные исследования по проблеме изучения в историческом, социологическом, психологическом, педагогическом и других аспектах.

Ключевые слова: гендер, культура, гендерная культура.

Pyina E. Constituents of the concepts of gender culture: gender and culture.

The article deals with the essence of the concept of "gender culture". Particular attention is paid to the generalization of information of such concepts as "gender" and "culture" as a whole. In particular, distinguish two most common versions of the term "gender": 1) researcher J. Mani in 1955 used it in the British Journal of Medical Sexology (British Journal of Medical Sexology); 2) a more popular version: Psychoanalyst R. Stoller published an article in 1968 entitled "gender": "Sex and Gender on the Development of Masculinity and Femininity." The most common versions of the origin of the term "gender" are grounded in the article. Analyzed gender studies in psychology. So gender psychology covers 5 areas of research: a) the psychology of gender differences, which is aimed not so much at knowing the differences in the psychological characteristics and characteristics of the behavior of men and women; b) socio-psychological foundations of gender identity; c) gender socialization, in the sight of which are the main stages, mechanisms and agents of gender socialization; d) gender roles and personality characteristics; d) applied aspects of gender psychology, focused on the practical application of knowledge on gender psychology in various fields of psychological science. It is singled out that culture is extremely diverse and performs a number of functions in the life of society and man. The author states the interpretation of the concept of "gender culture", emphasizing that it is multifaceted, since it contains a complex conceptual apparatus and combines scientific research on the problem of study in the historical, sociological, psychological, pedagogical and other aspects.

Key words: gender, culture, gender culture.

Стаття надійшла до редакції 10.02.2018